

Ernest Mandel 1923-1995 – rebellen mellan dröm och dåd

Jan Willem Stutje. Ernest Mandel, rebel tussen droom en daad, 1923-1995. Antwerpen/Gent: Houtekiet/Amsab, 2007. -475 s. 34 euro.*

Historikern Jan Willem Stutje, vid Rijksuniversiteit Groningen i Nederländerna, var den förste att få tillgång till Ernest Mandels arkiv. Och han har nyligen publicerat sitt omfattande arbete över denne odogmatiska marxistiske teoretiker och radikale belgiske politiker.

Det har således dröjt tolv år innan ett seriöst verk över Ernest Mandel sett dagens ljus. I sig är det uppseendeväckande ty Mandel är efter Georges Simenon den mest översatta belgiske författaren genom tiderna. Hans skrifter – varav de mest kända är *Traité d'économie marxiste*, *Der Spätkapitalismus*, *Critique de l'eurocommunisme* och *Long waves of capitalist development: A Marxist interpretation*, har publicerats på fler än fyrtio språk och i upplagor på hundratusentals exemplar. Den internationella tidskriften *Post Autistic Economics* inräknade Mandel som tillhörande de trettio största ekonomerna under 1900-talet.

Kritisk beundran

Mandel vars liv karakteriserades av anspänningen mellan vetenskapsmannens distans och den ideologiskt sammansvetsade aktivistens engagemang, är vad hans biograf också får brottas med. Stutje söker skissa vad han finner som de tre centrala teman i Mandels tänkande: 1) den internationella kapitalismen. 2) de s.k. socialistiska ländernas natur. Och 3) historiens subjektiva faktor d.ä. arbetarnas självaktivitet, rådsdemokratien och det revolutionära partiet.

Stutje, som själv har stått Fjärde Internationalen nära, kallar sin bok “en övning i kritisk beundran”. Han understryker i sitt förord att boken inte någon studie av arbetarrörelsens trotskistiska strömning utan en beskrivning av Mandels offentliga som privata liv och verk. Det är också därför som biografien har omfattande referenser till Mandels franska, tyska och engelska kamrater. Det är 1772 nothänvisningar på 100 sidor, vilka nästan utgör en fjärdedel av boken.

I elva kapitel följer så Stutje Mandel från uppväxten i Antwerpen till Père Lachaise kyrkogården där han är gravsatt nedanom Mur des Fédérés, där de sista kämparna från Paris-kommunen avrättades 1871.

En flamländsk internationalist

I kapitlet “Ungdomsåren” skissar författaren Mandels ungdom. Ernest Ezra föddes i Frankfurt a.M. men växte upp i Antwerpen tillsammans med de i Polen födda föräldrarna, fadern diamanthandlaren Henoeh (Henri) Mandel och modern Roza (Rosa) född Mateles i en assimilerad judisk miljö, på det halvfina Waterloostraat. Den unge Ernest gick i skola på Belgiëstraat i “stadens undervisningsanstalt för pojkar nr 3” och därefter i Koninklijk Atheneum vid nuvarande Franklin Roosveltplaats, där han gick klassisk humaniora.

Det är således inget att förvånas över att Mandel klassade sig som “en flamländsk internationalist av judisk härkomst”. I videodokumentären “Ernest Mandel, een leven voor de revolutie” av Chris den Hond berättade han att böcker som inspirerade honom inte enbart varit Karl Marx *Kapitalet* utan också *De Leeuw van Vlaanderen* av Hendrik Conscience och Charles de Costers *Ulspegels underbara levnadsöden och lustiga äventyr*

* *Ernest Mandel rebel tussen droom en daad* kommer ut på engelska i slutet av 2008.

I kapitlet "En yngling under kriget" – Ernest går i studentklass när kriget bryter ut – beskriver Stutje hur fadern Henri och sonen Ernest snabbt anslöt sig till motståndgruppen *Vrank en Vrij* som gav ut det underjordiska antinazistiska bladet *Het vrije woord*, av vilket de båda Mandelarna skrev en hel del exemplar.

1942 anhölls Mandel, som skrev under pseudonymen E. Germain, i Bryssel av Gestapo men han kunde på ett något förundransvärt sätt fly. 1944 fångades han in på nytt och deporterades till Tyskland, där han sattes i arbete för IG-Farben. Även här undkom han och nu i äkta Rambostil. Han klättrade över taggtrådsstängslet och gömde sig i skogen. Det var ett idiotiskt företag med 99,9 procents chans till fiasko. Hade han misslyckades hade han skjutits på fläcken. Att han lyckades kan med rätta kallas ett under. Som motståndskämpe, jude och trotskist var hans överlevnadschanser alltid minimala.

Om sin räddning sa Mandel "Jag ska inte överdriva för här var också en myckenhet tur med. Men med den rätta politiska inställningen kunde jag omedelbart knyta goda kontakter med en del fångvaktare. Jag intog inte som de flesta belgiska och franska fångarna en anti-tysk hållning. Medvetet sökte jag efter politiskt sympatiskt inställda fångvaktare. Av ren självbevaringsdrift var det det förståndigaste att göra" (s 60-61).

Viljans makt

I kapitel tre "Viljans makt" beskriver Stutje efterkrigstiden då Mandel och de andra trotskisterna, fasthållande vid Trotskijs katastrofteori, först trodde att kapitalismen påbörjade sin sista fas. Då istället för den sista nedgången en ekonomisk uppgång visade sig, hävdade Mandel att Trotskijs prognos ändå inte hade visat sig felaktig. "Trotskij hade angivit en tendens. I och med att den var rätt, handlade det endast om ett förändrat tempo, inte om ett analysfel." Men varför tempot saktat, det uttalade han sig inte om" anmärker Stutje lite torrt.

Också den gamles, såsom Mandel kallade Trotskij, prognos att Sovjetunionen skulle komma försvagad ut ur kriget, tycktes inte heller stämma. Och hur skulle de nya staterna i Östeuropa karakteriseras? Stutje formulerar Mandels problem. "En arbetarstat kan endast vara ett resultat av en revolution under ledning av ett revolutionärt massparti?" Och vad då om en sådan stat tillkommer uppifrån under ledning av en byråkrati? (s. 79) Vad då med Jugoslavien under Tito, som 1948 slängdes ur Kominform?

På detta nya läge försökte den unga Fjärde Internationalen, som grundats 1938 i Périgny utanför Paris, vari Ernest Mandel och den grekiska revolutionären Michel Raptis var tongivande figurer finna politiska svar och strategier. Enligt Stutje innebar Mandels politiska intuition att han erkände Pablos ledning. "Han var en större politiker än Mandel, som inte gärna försköt de marxistiska nyckelkoncepten åt sidan och som starkt höll sig till fakta" (s 84)

Tidningen La Gauche och socialdemokratin

I ett långt kapitel inriktar Stutje fokus på trotskisternas s.k. entrism i den belgiska socialdemokratiska rörelsen. När det förväntade genombrottet uteblev hade trotskisterna på sin världskongress beslutat att ansluta sig till det mest representativa arbetarpartiet i varje enskilt europeiskt land. För det då ännu unitaristiska Belgien blev det *Belgische socialistische partij / Parti socialiste Belgique* (BSP/PSB) och landsorganisationen *Algemeen belgisch vakverbond / Federation Generale du Travail de Belgique* (ABVV/FGTB).

Under kungafrågan, då krav restes på kungen Leopold III:s avgång, trädde den vallonska fackförbundsledaren och motståndsmannen André Renard i frontljuset. Han hade upptäckt Mandel, som skrev uppmärksammade ekonomiska artiklar i rörelsens franskspråkliga tidning *Le Peuple*. De fann varandra i uppfattningen om en kämpande fackföreningsrörelse, arbetarnas kontroll över produktionen kopplad till en strategi om en övergång till socialism.

Trotskisternas veckotidning *Le Gauche, organe de combat socialiste* och dess motsvarande nederländskspråkiga *Links* inriktade sig på ett socialistiskt genombrott. Generalstrejken 1960-61 – århundradets strejk i Belgien – gav ett nytt revolutionärt hopp, men 1964 slöt socialdemokratin sina led och på en partikongress beslöts om oförenligheten mellan BSP/PSB och dess inre opposition. Därmed var Mandels entrism slut.

Traité d'économie marxiste

1962 utkom *Traité* och det gjorde Mandel i ett slag till en internationellt erkänd ekonom. Studien var ett djärvt försök att aktualisera Marx' ekonomiska teori. Mandel kom inte enbart fram som ekonom utan också som historiker. *Traité* var en ansats att integrera historien i Marx' teori. De fyra första kapitlen vigdes åt de förkapitalistiska ekonomierna. Mandel satte sig för att "avvästernifiera" materialet för att erbjuda en motvikt till föreställningen att varje samhälle måste genomgå desamma på varandra följande stadierna och för att svara mot det växande intresset för marxismen i den icke-västerländska världen. Mandel sökte alltså efter svaret på varför kapitalismen hade utvecklats i Europa och inte i Kina, Indien eller den arabiska världen, samhällen som varit Europa överlägsna under århundraden.

Stutje menar att Mandels studie utgjorde början på den Marxrenessans som skedde under 1900-talet. Han nämner också i en fotnot E. P. Thompsons *The Making of the English Working Class* och Ernst Blochs *Das Prinzip Hoffnung*. Mandel hade ofta kontakt med 'hoppets filosof' och läste honom omigen på samma sätt som han studerade Marx och Hegel. I en debatt med Jean Paul Sartre som Mandel benämnde en *idealisme possibiliste* svarade anti-deterministen Mandel att det inte handlade om vad som var realistiskt eller nödvändigt utan om vad som var möjligt, att "tänka det icke-existerande" i Ernst Blochs anda. (s. 130)

I Fjärde Internationalens boning

I det sjätte kapitlet återknyter Stutje på nytt tråden till den Fjärde Internationalen, som var aktiv i Polen och Ungern (1956) och i stödet till Algeriets frihetskrig. Det var också en tid med stora spänningar inom organisationen mellan Michel Pablo och Ernest Mandel.

Enligt Pablo kunde Europa glömmas då enligt honom arbetarklassen fjärrmat sig mer än någonsin från revolutionen. Endast befrielseörelserna i den tredje världen förtjänade enligt pablisterna ett stöd. Det var med förfäran som Mandel såg att det s.k. "förklamade" europeiska proletariatet skulle slängas på sophögen. Mandel ansåg att Pablo med sin plädering för obegränsat stöd till den koloniala revolutionen nedvärderade entrismen i de socialdemokratiska partierna i Europa.

I slutdokumentet till Fjärde Internationalens sjätte världskongress (1963) undersökte Mandel betydelsen av växelverkan mellan vad han kallade världsrevolutionens tre sektorer; i den kapitalistiska industrialiserade världen (Belgien 1960-61), i de fattiga och beroende länderna (Algeriet, Kuba), och i övergångssamhällena (Polen, Ungern 1956). I denna dialektik såg han, enligt Stutje, möjligheten till en grundläggande omkastning av den internationella politiska konjunkturen och förkastade följaktligen Pablos ensidiga idealisering av den koloniala revolutionen (s. 164).

Mellan vetenskap och politik

Mandel var inte enbart en ideolog, en slipad talare och partiman i dess egentliga betydelse. Han var också bildad, en pedagog och professor. Redan under det tidiga 1960-talet var Mandel en mycket efterfrågad talare i Tyskland. 1970 gav han ett fyra månaders seminarium vid *Institut für Politikwissenschaft* i Berlin och fr. o. m. 1970-71 hade han en kurs i 'den

marxistiska ekonomins grunder och tillämpning' vid *Vrije Universiteit Brussel*. 1986 utnämndes han till professor där, med inriktning på studier av marxistisk ekonomi.

Samtidigt förblev han en ihärdig aktivist, vilket gav honom ett namn som innebar att han blev persona non grata i stater som USA, Frankrike, Tyskland m.fl.. Samtidigt fortsatte Mandel som lärd marxistisk forskare stadigt sitt livsverk. 1972 kom *Der Spätkapitalismus* och 1980 kom hans *Long Waves of Capitalist Development*.

Med sin sammansmältning av teori och historia placerade sig Mandel, enligt Stutje, som en intellektuell fribrytare visavi den marxistiska huvudfåran. "Utanför den althusserianska dogmatismen, utanför vad Perry Andersson kallar 'den västerländska marxismen' som vände ryggen mot ekonomiska undersökningar och utanför den tradition som Marx lärningar som Luxemburg, Hilferding, Bucharin, Grossman och Stenberg som strävade att förklara det kapitalistiska produktionssättets specifika faser utgående från Marx reproduktionsschema (s. 183).

Mandel satte på nytt i Marx anda historien in i den ekonomiska teorins hjärta. Under tillväxtperioden efter det andra världskriget fanns det inget intresse för teorin om långa vågor. Mandel var ett undantag i det att han i mitten på sextioalet förutsåg att den expansiva perioden skulle slå om i en depression. Och så skedde också i slutet av sextio- och början sjuttioalet. Mandel beskrev, i Kondratieffs spår, kapitalismens historia som en på varandra långa perioder på femtio år.

I sin slutsats visar Stutje på ambivalensen i Mandels dubbelroll som politisk tänkare/analytiker och aktivist/organisator. På olika ställen i boken omtalar Stutje Mandels vacklan och han söker efter en förklaring till Mandels ovilja, för att inte säga oförmåga, att vid avgörande ögonblick försvara sin övertygelse istället för att kompromissa. Plus hans överoptimism som ledde honom på avvägar såsom skedde vid Berlinmurens fall.

Kärlek och revolution

I detta kapitel framträder såväl Ernesto Che Guevara som personligheter från maj 68 i Mandels liv. Stutje redogör för Mandels möten med den i franska kunniga Che (som hade läst *Traité*) och hans kontakter med Rudi Dutschke, Daniel Cohn-Bendit, Daniel Bensaid, Alain Krivine, Francois Vercammen och andra sextioalister som mötte varandra i Paris och Berlin. Den otvetydigt borgerligt klädda Mandel begrep utmärkt den nya generationen av världstormare, som på nolltid fick Paris och hela Frankrike på benen.

Vid den tiden var Mandel tillsammans med polskan Gisela Scholtz. Han hade mött henne för första gången våren 1965. Han var då fyrtiotvå år och hade liten erfarenhet av kärlekslivet. Efter en hopplös och obesvarad kärlek för Micky Traks kunde Mandel inte längre gripa sig an sina känslor på djupet. "Mandel levde fjärran från vardagslivet. Och avståndet växte med arbetet för Internationalen. Politik kom först, över känslor talade han inte". (s. 208).

Denna Stutjes beskrivning gäller, enligt mig, också för många trotskister i den belgiska sektionen. För dem förblev det personliga och det politiska åtskiljda för lång tid. Stutje säger "Mandel tillhörde en generation som delade tillvaron i en offentlig och en privar sfär... Viljan att förändra samhället såg han som något rättfärdigat och därmed slöt han ögonen för själslivet. Om det så gällde känslorna för dem han älskade eller för sig själv." (s. 256)

Enligt Stutje undvek Mandel vänskapsbindningar och i sin kärleksrelationer höll han tyst om de intima känslorna. "Det personliga livet var därför endast tillgängligt till en del. Det beskyddade honom inte mot olycklighet, men väl mot att hans själ skulle förlamas" (s. 259) Troligtvis fann Mandel mer lugn och harmoni i sin sista relation med den flamländska Anne Sprimont än vad han gjorde med den uppjagade Gisela Scholtz.

Hopp och misströstan

I kapitlet "Hopp och misströstan" och "Revolutionen förbi" beskriver Stutje hur Mandels starka fysik mer och mer började avta. Mandels fördärvliga levnadssätt började spela honom spratt. En doktor som han konsulterade i Lausanne fastslog att hans kropp var tio år äldre än vad åldern angav. Kroppsrörelser gjorde han allt mer sällan och tre till fyra timmars sömn var vad han unnade sig. Hans övermått av mat tillsammans med rundligt tilltagna avmagringspiller undergrävde hans hälsa mycket snabbt. På fotot på sidan 305 från tiden för Berlinmurens fall 1989 kan se man att Mandel går med käpp. I december 1993 fick han sin första hjärtinfarkt. Därefter var t.o.m. två timmars arbete om dagen för mycket.

Det gick också allt mindre bra för den Fjärde Internationalen. I början av 1980-talet började sprickor synas i högkvarteret i Paris. Det grodde tvivel bland fulltidsfunktionärerna. En lämnade för att samla krafterna. En annan för att hjälpa den egna sektionen ur nedgången. Och en tredje som var förbi de fyrtio lämnade för att ha en chans till en borgerlig karriär." (s. 264). Mandel drog sig mer och mer tillbaka med Anne Spirmont. Han läste detektivromaner, över vilka han kom att skriva en säregen bok. *Förtjusande mord*.

Socialism eller döden

I slutet på förtitalet besökte Mandel italienaren Livio Maitan i Milano. När han såg de många slagorden Viva Internazionale på väggarna i staden utbrast han hänfört "Helt otroligt. Så många internationalister i Italien trots stalinisterna och reformisterna". Att Internazionale var namnet på den stora fotbollsklubben i Milano hade undgått honom helt och hållet. Denna anekdot är kännetecknande för en 'det möjligas profet' eller en som håller den konkreta utopin i Ernst Blochs ord, för starkt för ögonen och överser den konkreta verkligheten.

Mandel såg mot slutet av sitt liv en del mycket viktiga historiska händelser, men i sin bedömning av dem kom han att springa dem förbi. Michail Gorbatsjovs uppkomst som generalsekreterare för kommunistpartiet i Sovjetunionen 1985 fyllde honom med hopp. "Jag är helt och hållet övertygad om att utvecklingen i SSSR är den viktigaste händelsen sen maj -68." Den politiska revolutionen stod, menade Mandel, sedan snart ett halvt århundrade åter på dagordningen. Och frågar Stutje "Fanns det för honom bortom detta hopp en annan väg? Hans marginella ställning i arbetarrörelsen tvang honom att sätta sin tilltro till massornas spontanitet att de skulle kasta det stalinistiska oket ifrån sig". (s. 302)

Också Mandels bedömning av de dramatiska demonstrationerna i Berlin, Dresden och Leipzig som föregick Berlinmurens fall var överdrivet optimistiska. "Massrörelsens framväxt tog en äkta revolutions dimension. Rörelsen överträffade allt vad Europa hade sett sen 1968, för att inte säga den spanska utvecklingen" skrev han i *International Viewpoint*.

Enligt Stutje uppmanade och rättfärdigade Mandel mot slutet av sitt liv allt mer ett moraliskt engagemang och en solidaritet med de undertryckta. Han drog sig inte för att måla den mänskliga tragedin – kärnvapenkrig, folkmorden och miljöns förstörelse – i de mörkaste färger. "En onskans messianism, som i Mandels idiom utgjorde tudelningen mellan socialism och barbari och som utgjorde en apokalyptisk socialism eller döden – socialism eller mänsklighetens förintelse" aktuell (s. 307).

Optimism var en del av Mandels natur. Det var en betydelsefull del i hans tänkande och hans kamp. "Nu tycktes den angripas av oron för framtiden. Den var inte längre i jämvikt utan överskuggades av insikten om att socialismens trovärdighetskris hade dykt ner i ett bottenlöst djup. Denna kris var honom klar mot slutet av livet" (s. 311) Eller sagt mera skarpt "Mandel kunde inte fatta – mot slutet av sitt liv – att världen hade sett en fredlig kapitalistisk

restauration i Sovjetunionen och i det på kapitalistisk grund förenade Tyskland och med detta försvann hans optimism” (s. 325)

Mandel och Kondratieff

Jan Willem Stutjes *Ernest Mandel, rebel tussen droom en daad* är ett mästerverk av förnämsta märke. Boken förtjänar en äroplats i varje människas bibliotek som är intresserad av den revolutionära socialismens historia under det förra seklet. Stutjes ‘kritiska beundran’ har garanterat att biografien inte blivit en helgonbiografi, men inte heller ett avfärdande av teoretikern, ideologen, historikern och organisatören av maj-68 generationen Ernest Mandel. Stutje har med sitt noggranna sökande i arkiven – vilken arbetsförmåga han måste ha! – och med sina, ofta vackert formulerade slutsatser, kunnat framhäva människan Mandels stora förtjänster men också hans svaga sidor. Stutje tycks mig också vara en som lyckats i en biografiskrivares svåraste uppgift, att hitta balansen mellan den historiska realiteten och sammanhanget och människan Ernest Mandels liv och verk.

Ingen människa är dock fulländad. Naturligtvis hade Stutje kunnat lägga mer tonvikt på fler teman än han gjort. Han hade till exempel kunnat belysa Mandels inflytande i Latinamerika, såväl dess positiva som negativa aspekter. Den trotskistiska rörelsen har i fler länder än Bolivia haft ett anmärkningsvärt inflytande.*

Det är ironiskt, men den man som gav den långvägste teorin ny aktualitet blev själv ett föremål för Kondratieffs rörelse. Hans verks mest inflytelserika år var under de hoppfyllda åren på 1960- och -70 talen. Från 1980 hade inte enbart Mandels förmåga nått sin zenit, utan då slår också den kapitalistiska restaurationsrörelsen till. Den revolutionära verksamheten med sitt högst utopiska innehåll förvisades till illusionernas rike. Stutjes verk ett praktexempel på vad som skedde.

* Detta klargjordes mig när jag 1992 i Bolivia lärde känna Guillermo Lora från det trotskistiska *Partido Obrero Revolucionario* (POR). Jag intervjuade honom i Sucre för min bok *Abya-Yala, 500 jaar na Columbus. Logboek van een tegendraads reiziger*. Mol: Uitgeverij Libertas, 1993. Här ett stycke som i sin helhet är vad Lora sa:

“Skillnaden mellan den belgiska och den bolivianska sektionen är enkel. Vi har ett program. Det har inte de belgiska trotskisterna. Det betyder att Mandel och hans *compañeros* kan ingå alla slags allianser med småborgerliga vänstergrupper. Då kan du inte längre tala om ett proletärt marxistiskt trotskistiskt parti.

Mandelianismen är på väg att bli en form av ett rådvillt *foquismo* Redan på sjuttioalet uppmärksammade jag att de intellektuella som utgjorde sekretariatet för det s.k. Fjärde Internationalen däri Mandel hade specialiserat sig i att ‘upptäcka’ ‘instinktiva’ trotskister i varjehanda nationalistisk eller populistisk rörelse med någon framgång.

De belgiska trotskisterna är enligt mig manöverodugliga. För övrigt, är ett parti som kallar sig trotskistiskt, och deltar i det borgerliga valskådespelet ett *contradictio in terminis*. I min bok *La contrarevolucionaria perestroika* bestred jag Mandels revisionistiska hållning boken *Què va l’USSR de Gorbachev?* I stället för en *auto-reforma de la burocracia* för en äkta arbetarkontroll har Gorbatsjovs perestroika, som Mandel räknar till den betydelsefullaste vänsterflygeln inom byråkratin, bedrivit en kontrarevolutionär politik, som har lett till införandet av den fria marknadsekonomin.

Också hans hållning visavi FSNL i Nicaragua kan vi inte heller dela. POR har alltid stött det sandinistiska Nicaragua för att det är ett offer för den amerikanska imperialismen. Men FSNL har, enligt oss, sen den 19 juli 1979 slutit en demokratisk front med större delen av borgerligheten, som motsatte sig Somoza och samtidigt har de tagit avstånd från en arbetar- och bonderegierung, vilket är det enda sättet att driva kapitalismen från tronen.

Vad mig beträffar kan du inte tala om en revolution utan att erövra den kulturella hegemonin. Detta sa Gramsci för länge sedan. En strid i överbyggnaden via ‘organiska intellektuella’ för att inrätta en kontra-hegemoni består inte. Varken i Bolivia, Europa eller nånstans i världen. De idéerna är också i stort sett obekanta här. De har främst införts av den peruvianska marxisten Mariátegui, som vistades lång tid i Europa och främst i Italien. Striden som är spontan och instinktiv gror bland massan som en reaktion på deras undertryckta ställning. En äkta politisk medvetenhet är inte tillstädes hos massan. Medvetenheten finns däremot i dess förtrupp. Dess uppgift är att leda de instinktiva reaktionerna i riktningen av det revolutionära partiprogrammet. Det fullt möjligt att för vanliga arbetare och bönder klarlägga Marx mervärdesteori. Jag kan tala av erfarenhet för egentligen är även jag sist och slutligen en vanlig boliviansk indian” (s. 266-267).

Han har fört sitt tålamodsprövande arbete till ett lyckligt slut, men därvid varken kan eller får det förbli. Mandels politiska arv påfordrar ett vidare utvecklingsarbete. När får vi se ett internationella marxisters och/eller vetenskapares *liber amicorum*, som tar upp den röda tråd där Mandel lämnade den? Stutje fastslår att Mandel inte har fostrat någon historisk ekonom eller ekonomiskt historiker. Han hade samarbete endast med en enda, tysken Winfried Wolf. Men det kan dock inte betyda att bara för att mästaren är borta kan inte hans forskning fortsätta! Känner inte en Tariq Ali, en Alain Krivine, en Perry Andersson, en Eric Toussaints, en Eric Corijnen och en Francois Vercammen sig tilltalade av den världen?

Walter Lotens

Uitpers (Bryssel) nr 88 juli-augusti 2007. Översättning från nederländska Per-Erik Wentus.